

Teorija dediskurzacije i diskurzivno-etička kritika diskurzivne proizvodnje 'stanja rata'

Dražen Pehar**

Sažetak: *Ovaj ogled nudi kratki prikaz teorije dediskurzacije kao teorije jednoga od važnih uzroka rata. Ključna tvrdnja teorije kaže da diskurzivni stavovi, kao što su laganje, proturječenje sebi, te kršenje obećanja, trebaju biti teorijski predstavljeni kao uzroci koji izravno doprinose pojavi stanja rata. Ogled također objašnjava u kojem smislu ova teorija implicira poimanje jezika kao generatora virtualnoga kolektivnog tijela. Treće, ogled se oslanja na Peloponeski rat kao empirijski dokazni materijal u prilog teorije dediskurzacije te objašnjava razloge zbog kojih se ona ne može pomiriti sa teoretiziranjem rata u tradiciji teorija 'pravednoga rata'. Kao posljednje, ogled ističe neke etičke, epistemološke, i političke implikacije kako bi se, koliko je to ovdje moguće, pojasnila šira lepeza stavova na koje se teorija dediskurzacije obvezuje.*

KLJUČNE RIJEČI: *dediskurzacija; etika diskursa; uzroci rata; Peloponeski rat; teorija pravednog rata; republikanska politička teorija*

* Ovaj ogled predstavlja sažeti prikaz teorije dediskurzacije koja je detaljno izložena u mojoj knjizi „Discoursification: how discursive attitudes cause wars“ (2016); za rudimentarni prikaz teorije, vidi i Pehar (2013), Pehar (2014) i Pehar (2015); poglavlja 1 i 4 knjige objavljena su kao niz od 12 pojedinačnih odsječaka u razdoblju od 29. siječnja do 15. travnja 2016 na web stranici www.transconflict.com.

** Bosansko-hercegovačko-hrvatski politolog, filozof, prevoditelj, i javni intelektualac; bivši kolumnist portala www.dnevno.ba i www.dnevnik.ba; autor nekoliko renomiranih članaka na www.transconflict.com; kandidat na izborima za Sabor RH (2011); doktorirao politiku i međunarodne odnose u UK (Keele, SPIRE 2006.) nakon minimalnog razdoblja supervizije, tezom o diplomatskoj višeznačnosti.

Dediskurzacija, metalingvalnost, i etika jezički zasnovanog kolektivnog tijela¹

Dediskurzacija je proces označen sljedećim karakteristikama: strane koje pregovaraju ponekad dolaze do racionalnog zaključka da njihov pregovarački partner koristi jezik na način koji manifestira određenu, ali ključnu, moralno-diskurzivnu manjkavost; diskurs biva shvaćen kao indikator jednog diskurzivnog stava koji je, naime, sam štetan za jezik, ali i za korisnika jezika mjerenog nekim moralnim standardima. Pregovarački partner biva, primjerice, pojmljen kao lažac, ili kao nekoherentan sugovornik, ili kao netko tko se uopće ne obazire na značenja rečenica svoga sugovornika, ili kao netko tko olako, bez opravdanja, krši svoja obećanja. Upravo stoga, najmanje jedna strana u komunikaciji, pregovaranju, dolazi do zaključka da medij diskursa nije medij unutar kojega se može pronaći rješenje za neki problem, odnosno unutar kojega se može postići sporazum sa dotičnim partnerom. Dakle, dediskurzacija je proces koji jednog od sugovornika vodi, na temelju racionalnih razmatranja, do zaključka da se upotreba diskursa u partnerstvu sa nekom pregovaračkom stranom ne isplati, odnosno, da je bezizgledna i beskorisna. Sam sugovornik biva dediskurziran, odnosno doveden do zaključka da za diskurs u odnosu s nekom stranom nema mjesta.

Dakle, cijeli se proces odvija u nekoliko faza: prvo strane počinju razgovarati, onda se kroz taj razgovor pokazuje da barem jednoj od strana nešto manjka za održavanje institucije diskursa, onda prethodno biva poduprto dodatnim dokaznim materijalom, a onda jedna od strana poseže za određenim moralno-diskurzivnim kategorijama koje diskvalificiraju i sam diskurs i drugu stranu; na koncu dolazi period šutnje kroz koji prepoznajemo da se proces dediskurzacije zapravo razvio. U cijelome procesu meta-lingvalna perspektiva mora igrati značajnu ulogu: naime, ona je nužna kada ocjenjujemo kvalitetu nečijeg diskursa, odnosno, odnos dotične strane prema diskursu.

¹ Na izričit zahtjev autora, rad nije lektorisan, te su urednici i lektori odlučili da u ovom tekstu isprave samo slovne greške.

No, ključno pitanje u svezi s ovim procesom jest sljedeće: zašto se događa to što se upravo događa? Zašto smo skloni prekinuti komunikaciju sa stranom koju smo označili kao 'lašca,'² ili kao 'bezobzirnog prekršitelja obećanja,' ili kao 'nekoherentnog govornika'? Postoji li neki mehanizam koji može objasniti sva tri oblika jednog te istog procesa baš kao instancijacije jednog jedinstvenog procesa? Drugim riječima, što je to što je zajedničko lašcu i prekršitelju obećanja i nekoherentnom govorniku i onome koji se bezobzirno odnosi prema namjeravanim značenjima rečenica svog sugovornika?

Vjerujem da postoji jedan mehanizam koji objašnjava upravo proces dediskurzacije, a koji ujedno objašnjava, ili barem plauzibilno prezentira, jednu od temeljnih uloga/funkcija jezika u ljudskim društvima općenito. Naime, glavna je svrha korištenja jezika ta da generira virtualno kolektivno tijelo: drugim riječima, svrha uporabe i postojanja jezika, kao institucije, unutar jedne zajednice sastoji se u tome da omogući međusobno bogaćenje tijela pojedinih korisnika jezika. Što to precizno znači? To znači da ja, kada prenosim nekome neku informaciju (o nečemu što se dogodilo u prošlosti, ili o nečemu što se dogodilo na nekom udaljenome mjestu), ja njemu služim kao dodatni 'par očiju' – ja doslovno omogućujem njemu da vidi neke stvari koje inače ne bi mogao vidjeti; ja obogaćujem njegove perceptivne sposobnosti i samim tim obogaćujem njegovo individualno tijelo. To isto čini on onda kada on meni prenosi informaciju koristeći jedan jezik kojeg nas dvojica dijelimo, odnosno kojeg podjednako dobro razumijemo. Istu svrhu ja promoviram i onda kada naprosto prenosim nečiji iskaz nekome drugome: ja potonjem omogućujem da čuje neke iskaze koje on inače ne bi mogao čuti, a u odnosu na prethodnoga, onoga kojemu služim kao glasnik, možemo reći da ja djelujem zapravo kao njegova 'usta'. Opet vidimo da kroz upotrebu jezika nečije perceptivne, ali i ekspresivne tjelesne sposobnosti bivaju zapravo uvećane. Govornici jedan u odnosu na drugoga djeluju

² Kako Williams (2002, 120) kaže: „Ako nam je činjenica da je neka osoba lažljivac bitna, a to obilježje dotične osobe ne vidimo samo kao njezinu ekscentričnost, kao što je slučaj sa nekim mito-manijacima, vjerojatno ćemo reagirati tako što ćemo se povući i prekinuti sve poslove s tom osobom.“

kao jezikom posredovani generatori kolektivnog tijela od kojeg svi imaju podjednaku korist.³

Praktični aspekti ove funkcije pokazuju se posebno onda kada zajednica, ili skupina, treba uraditi neki zajednički posao – primjerice, organizirati lov, posao na plantaži kaučuka, obranu sela od divljih zvijeri, ili pak organizirati bilo koji drugi posao koji traži suradnju mnogih članova zajednice. U takvome kontekstu, za članove je zajednice vrlo bitno da se mogu osloniti jedni na druge, odnosno, da neki, ili svi, članovi zajednice znaju da će drugi uraditi jedan dio posla nakon kojeg neki drugi članovi mogu uraditi svoj dio posla. Ovdje, metaforički govoreći, imamo posla sa vezom jezik-ruke, odnosno jezik služi kao sredstvo kojim jedan član zajednice jamči drugome, u nekome obliku, da će mu poslužiti kao dodatni ‘par ruku,’ na koji se potonji može onda osloniti. Zato, primjerice, majke djecu uče značenjima nekih riječi ne samo tako što osiguravaju sparivanje riječi sa nekim perceptivnim sadržajima, nego i tako što te riječi sparuju s nekim radnjama koje djeca trebaju izvesti na predmetima na koje dotične riječi referiraju. Za majke je vrlo bitno da im djeca mogu izvršiti neke radnje koje će biti od pomoći cijeloj zajednici, i to na osnovi prethodnog dogovora, dakle nekog predvidljivog verbaliziranog okvira suradnje koji definira niz, ili sekvencu radnji koje će pojedinačni djelatnici uložiti kako bi to rezultiralo nekim općim dobrom. Ponovno, možemo reći da jezik omogućuje članovima zajednice da jedni drugima služe kao ‘dodatne ruke’ upravo na osnovi davanja neke, ponekad posve implicitne, garancije da će te ruke učiniti onaj dio posla o kojem ‘druge ruke’ ovise i kojega ostali članovi zajednice prirodno očekuju. Smatram da je to ono što u osnovi objašnjava praksu ‘davanja obećanja’ kao važan dio institucije jezika, onaj dio kojeg obično skoro bez razmišljanja vezujemo uz etički karakter, ili sklonost etičkim vrijednostima/ načelima, govornika.⁴

³ Kako Fiona Cowie sa Caltecha na jednom mjestu (u Dessalles 2010, 887) kaže: „Dvije glave uistinu su bolje od jedne, a jedini način na koji te glave možete pouzdano povezati jest putem jezika.“

⁴ Vidi i Tomasello (2008, 93)

Zašto kažem da ideja jezika kao generatora jednog virtualnog kolektivnoga tijela, ili kao medija koji omogućuje međusobno obogaćivanje pojedinačnih tijela, nudi dobar mehanizam za objašnjenje i procesa dediskurzacije i za etičke vrijednosti koje upotreba jezika involvira? Primijetimo, prvo, da bez etičkih vrijednosti, primjerice istinoljubivosti, ili pouzdanosti, ili koherentnosti, ili vjernosti značenjima koja su intersubjektivno zadana, jezik ne može služiti kao generator dotičnog kolektivnog tijela. Naravno da ja nekome mogu poslužiti kao dodatni 'par očiju' samo ukoliko mu prenosim istinite iskaze. Ukoliko mu lažem, ili govorim neistinu, ja njemu naprosto ne služim kao dodatni 'par očiju.' Ja mu ustvari služim kao nešto što njegove oči zasljepljuje, nešto što mu zamagljuje i ometa pogled. Isto važi u situaciji kada dajem neko obećanje, a onda ga bezočno kršim. Naime, kada dam nekome obećanje, onda on od mene očekuje da mu poslužim kao 'dodatni par ruku.' Ukoliko pak svoje obećanje prekršim, ja mu oduzimam i njegove ruke – ja razočaravam ona očekivanja na osnovu kojih se njegove ruke trebaju nadovezati na posao što su ga izvršile moje ruke. Opet vidimo da etička matrica diskursa, one moralne vrijednosti koje vezujemo uz uporabu jezika, ujedno omogućuje praksu stvaranja kolektivnog tijela, a negacija te matrice stvaranje takvog tijela ne samo da onemogućuje, nego i pojedinačna tijela čini zapravo slabijima nego što bi bila bez oslanjanja na jezik kao na zajednički prihvaćenu, etički usmjerenu instituciju za olakšavanje suradnje između pojedinaca u svrhu promoviranja neke zajedničke dobrobiti.⁵

Dakle, jezik je zapravo Pra-institucija. Sve druge institucije ovise izravno o toj instituciji. I nije čudno da se ljudska bića prvo uče pravilima djelovanja te pra-institucije. Naime, nije moguće zamisliti bilo kakvu zajednicu, usmjerenu na jedan posao, bilo kakvu instituciju u užem smislu, koja bi mogla funkcionirati i uz zloupotrebu jezika, odnosno, sa nepoštivanjem moralnih pravila jezičke interakcije. Nemoguće je zamisliti, primjerice, neko mini-

⁵ Ova se teorija dobro slaže sa idejom i teorijskim programom 'utjelovljene kognicije' (embodied cognition); za samo jedan primjer analize koja predstavlja dio tog programa, vidi Iacoboni (2008).

starstvo koje bi bilo ispunjeno lašcima, prekršiteljima obećanja, ili nekoherentnim govornicima. Takvo bi se ministarstvo spontano i vrlo brzo raspalo. Jezik je medij u kojem se tvore osnovni elementi kolektivnog tijela, i za svaki dodatni oblik suradnje, mi se moramo osloniti, kao neka ljudska zajednica, na taj medij. U tom se mediju, upravo kao generatoru kolektivnog tijela, gradi ono primarno povjerenje, i primarna međusobna transparentnost i pouzdanost, na osnovi kojih se ljudi mogu posvetiti nekim dodatnim zajedničkim poslovima. Upravo stoga, jezik primarno i služi 'fatičkoj funkciji', kako ju je nazvao Roman Jakobson oslanjajući se na Bronislaw Malinowskog; odnosno, onoj funkciji koja osigurava održavanje kontakta između sugovornika kao korisnika jednog jedinstvenog koda, jednog jedinstvenog jezika; funkciji koja naprosto znači primarnu 'društvenu vezu'.⁶

Do sada sam svoju priču prezentirao kao neku vrstu moralnog apsolutizma: postoji jasan svijet diskurzivno-moralnih vrijednosti,⁷ on podržava komunikaciju i ne vodi dediskurzaciji; postoji svijet kršenja tih vrijednosti, on sputava komunikaciju i vodi dediskurzaciji. No, u obliku te prezentacije, priča bi bila prejednostavna i ne samo da ne bi ponudila sve što trebamo znati o jeziku i dediskurzaciji, nego bi zapravo krivo predstavila način na koji jezik operira i na koji se dediskurzacija događa u realnome svijetu. Naime, Jakobson je opisao još jednu jezičnu funkciju koja se pali u određenim momentima, zvao ju je metalingvalnom,⁸ a ta je funkcija, kako ću pokazati, objašnjiva samo na osnovi nešto kompliciranije slike moralno-diskurzivnog kalkulusa kojeg upražnjavamo i obzirom na jezik općenito i obzirom na proces dediskurzacije.

Naša tijela nisu nepogrešiva; ona su pogrešiva. Ponekad ne uspijemo jezikom polučiti željene efekte zbog mnogih razloga: primjerice, nenamjerno pogrešno opišemo neku nejednoznačnu sliku koju naše oči zamjećuju; ponekad naše rečenice dobiju jedno potencijalno značenje viška zbog, primjerice, nedostatka

⁶ Vidi Jakobson (1960) i Medina (2005, 8-12)

⁷ U mojoj knjizi detaljno objašnjavam zašto se te vrijednosti mogu svesti na četiri temeljna tipa: 'značenje,' 'istina,' 'razlog,' i 'obećanje.'

⁸ Vidi Jakobson, 'Metalanguage as a linguistic problem,' u Jakobson (1985, 113-121).

sintaktičkih markera u nekom kontekstu; a ponekad mi damo obećanje, ali onda, zbog pojave nekih novih okolnosti, primijetimo da bi ispunjavanje danoga obećanja impliciralo neku veliku, možda nepremostivu poteškoću. Sve te situacije treba razlikovati od situacije namjernog iskazivanja laži, namjernog nemara u odnosu na značenja, ili namjernog kršenja obećanja. Naime, te se situacije javljaju nenamjerno, slučajno, netipično... i kada se javljaju, onda i onaj koji šalje poruku i onaj koji poruku prima pod normalnim okolnostima požele na neki način popraviti situaciju. No, lažac je tipična pojava – riječ je o nekome tko standardno, učestalo, koristi jezik na određeni način. Dakle, primijetimo odmah, ponekad je upotreba jezika nesavršena, zbog prirodnih nedostataka ljudske vrste, ali korisnici jezika, uključujući glavnog vinovnika, smatraju da se ona može popraviti. Ponekad je upotreba jezika ne samo nesavršena, nego je i nepopравljivo takva. Označimo li nekoga kao lašca, ili kao bezobzirnog prekršitelja obećanja, mi ga zapravo označavamo kao ljudsko biće s kojim nije moguće popraviti jezični odnos.

Upravo zbog te činjenice postoji ono što je Jakobson nazvao metalingvalnom funkcijom. Ona se pali onda kada strane u moralno-diskurzivnom odnosu primijete da se pojavila neka nesavršenost, preciznije neko kršenje moralno-diskurzivne matrice jezika, koje se može i mora popraviti. Kada se javi nenamjeravana višeznačnost, ili omaška, ili pogrešan i neprecizan opis, ali i kada se javi neko obećanje koje naknadno biva shvaćeno kao teško ispunjivo, strane će se tipično fokusirati na sam jezik, i pokušat će popraviti moralno-diskurzivnu neugodu. Naime, pokušat će pojasniti višeznačnost, ili dati precizniji opis, ili korigirati omašku, ili ponuditi i zajednički usvojiti razloge zbog kojih obećanje mora trenutno ostati neispunjeno ili biti donekle modificirano kako bi se prilagodilo novonastalim okolnostima. Dakle, meta-lingvalna se funkcija pali kako bi pomogla ključnoj funkciji jezika kao generatora kolektivnog tijela, kako bi pomogla obnovi te funkcije u uvjetima kada ona izgleda upitnom, odnosno ne-implementabilnom. Riječ je o jeziku koji pomaže samome sebi, odnosno o jeziku koji nastoji proći bez ozljeda kroz razdoblje potencijalne dediskurzacije.

Uz to, trebamo imati i u vidu činjenicu da tako-zvane retoričke upotrebe jezika također vode paljenju metalingvalne funkcije. Ponekad govornici sami donekle slabe utjecaj jedne vrijednosti moralno-diskurzivne matrice, primjerice 'istine' ili 'sintaktičke pravilnosti' kao garanta transparentnog značenja, kako bi pojačali, u dotičnome kontekstu, utjecaj neke druge vrijednosti, primjerice 'razloga'. Drugi govornici to im privremeno i povremeno dopuštaju, smatrajući da je individualnu intervenciju, kakvu upražnjava 'retoričar', potrebno tolerirati, dakle, ne opisati ju kao izravno kršenje neke moralno-diskurzivne vrijednosti, nego kao proizvod jedne moralno-diskurzivne dileme koja treba rezultirati kreativnim ishodom kojim je dilema razriješena, kojim je pomiren prividni sukob pojedinačnih moralno-diskurzivnih vrijednosti. Primjerice, privremeno smo skloni tolerirati višeznačnost u nekome dijelu mirovnog sporazuma upravo stoga što višeznačnost vodi obnovi dijaloga između sukobljenih strana, i što ih može potaknuti na racionalizaciju tog dijaloga, neovisno o činjenici da višeznačnost uzeta generalno zbilja jest kršenje moralno-diskurzivne matrice jezika. I u tome, 'retoričkom' kontekstu, vjerujemo da je potreban nešto kompleksniji moralno-diskurzivni kalkulus, neka vrsta moralno-diskurzivne trgovine vrijednosti, koja nam omogućuje tolerirati i popraviti nesavršeni moralno-diskurzivni odnos, a to prirodno podrazumijeva veliku i značajnu ulogu metalingvalne funkcije jezika.

Dakle, metalingvalna funkcija jezika, nužni dodatak fatičkoj funkciji jezika kao generatora virtualnog kolektivnog tijela, služi tome da nesavršenu situaciju popravi, ili da ju učini tolerabilnom, ili da, kao što je slučaj sa retoričkim figurama i kreativnijim upotrebama jezika, pokaže da situacija, uzmemo li u obzir sve faktore koji u dotičnome kontekstu trebaju ući u moralno-diskurzivni kalkulus, uopće nije problematična. No, metalingvalna funkcija može pokazati također da je situacija zapravo nepopravljiva. Metalingvalna se funkcija može pokazati neuspješnom, odnosno, može se pokazati da 'diskusija jezikom o jeziku' ne donosi nikakve rezultate. Kada se to pokaže, onda tek svjedočimo pojavi prave dediskurzacije; onda smo skloni sugovornika okarakterizi-

rati kao lašca, ili nekoga koga uopće ne zanima koherentnost, ili kao nekoga tko se samo igra značenjima na arbitraran i drugima načelno netransparentan način, ili kao bezočnoga prekršitelja obećanja koji se naprosto ne može obvezati jezikom. To pak, u konkretnoj primjeni, znači da moramo proći kroz jedno produženo razdoblje komunikacije, kroz nekoliko moralno-diskurzivnih interakcija, s nekim kako bismo ga mogli opisati kao, u jezičnome smislu, fundamentalno manjkavoga i nesposobnoga da, posredstvom jezika, sudjeluje u gradnji jednog zajedničkog, virtualnog kolektivnog tijela. Tada se javljaju prekid komunikacije i šutnja, najmanje jedan od sudionika u komunikaciji biva jednoznačno dediskurziran, i tada je put prema izbijanju oružanoga sukoba jednoznačno otvoren.

Od dediskurzacije do rata – Tukidid i realni svijet međunarodne politike

Dediskurzacija se događa u realnome svijetu politike. Postoji mnoštvo primjera koji pokazuju da, pred izbijanje oružanoga sukoba, strane prekidaju komunikaciju, i između njih se javlja šutnja koja je motivirana jednim posebnim iskustvom komunikacije i diskurzivnog stava. To da prekidaju komunikaciju verbalne naravi, očevidno je; no, teorija dediskurzacije tome dodaje tezu da je taj prekid komunikacije često racionalno motiviran – on se bazira na određenom tipu komuniciranja koji pokazuje određeni diskurzivni stav najmanje jedne od strana u sukobu; riječ je o diskurzivnome stavu prema samoj moralno-diskurzivnoj matrici jezika, onome stavu nakon kojega smo skloni nekoga opisati kao 'lašca' ili 'prekršitelja obećanja', zbog čega naš daljnji boravak u mediju jezika, zajedno s tom stranom, nema smisla – naprosto, formiramo racionalno vjerovanje da se kroz uporabu jezika sa tom stranom ne može, niti u proceduralnom niti u ishodišnome smislu, doći do sporazuma koji bi tu stranu stvarno obvezivao. Tada se javlja šutnja – dva jezička bića u tome trenutku prestaju se međusobno poimati kao stvarno ljudska bića, u njima se formira sklonost ka dehumanizaciji, odnosno, poimanju drugoga

kao neke neljudske životinje s kojom se ne možemo dogovoriti, s kojom ne možemo učinkovito komunicirati, s kojom ne dije-
limo zajednički medij jezika. A budući da nam pomoć jezika
biva otkazana, na svaki signal koji dolazi od druge strane spre-
mni smo gledati kao na potencijalnu prijetnju, kao nešto što u
sebi sadrži nakanu da nas izmanipulira, obmane, ili nam nanese
izravnu štetu.

Upravo je to ono što vidimo u Chamberlainovoj objavi rata
Njemačkoj. No, to je nešto što vidimo i u Miloševićevom opisu
nacarta sporazuma iz Rambouilleta kao 'prevare'. Vidimo to i u
riječima Naserovim, pred izbijanje egipatsko-izraelskog 'Rata
iscrpljivanja' (1969-1970), kada je naglasio da je 'jezik oružane
sile jedini jezik kojeg Izrael razumije'.⁹ No, u nekim povijesnim
primjerima može se razabrati i sveza između moralno-diskur-
zivne matrice diskursa i ideje jezika kao generatora kolektivnoga
tijela. Primjerice, nakon donošenja Odluke Dred Scott od strane
Sudca Taneya, abolicionist Douglass iskazuje jedan za to vrijeme
tipičan stav što ga zauzimaju kritičari te odluke u praskozorje
američkog Građanskog rata: Douglass kaže da se, kroz činjenicu
donošenja takve odluke, očevidno vidi, ili lako prepoznaje, da je
Vrhovni Sud SAD zatvorio svoje 'uho' u odnosu na populaciju
afričkog porijekla, ali da će se oni u budućnosti obraćati onome
dijelu slobodnoga i slobodnomislećeg svijeta koji sa simpati-
jama gleda na prava Crnaca u Americi i osuđuje robovlasništvo.¹⁰
Time se politički svijet u Douglassovim očima jasno dijeli na
neprijatelja i saveznike, što je jasna demarkaciona linija početka
primjene logike rata. U svim ovim primjerima vidimo jasno iska-
zanu metalingvalnu perspektivu – jedna od strana, koje su do
jučer još mogle komunicirati, a između kojih će uskoro izbiti
oružani sukob, na određeni način karakterizira uporabu diskursa
jedne druge strane i bilo indicira bilo izravno kazuje da, zbog
dotične karakterizacije, za uporabu diskursa između dvije strane
ubuduće nema mjesta.¹¹ Jedna od strana kaže da je diskurs druge

⁹ Za izvore ovih iskaza, vidi Pehar (2013, 3)

¹⁰ Navod u Finkelman (1997, 175)

¹¹ Situacija u kojoj neke kulturalne matrice ili obrasci, ili stereotipi, djeluju
tako da diskurs, kao medij rješavanja zajedničkih društveno-političkih pro-

strane takav da prethodna mora zašutjeti u odnosu na potonju, i to zašutjeti načelno i dugoročno, otvarajući time put uporabi nasilja i oružanih sredstava kao modusa rješavanja problema, odnosno sukoba.

Ovdje, zbog ograničenosti prostora, ne mogu ulaziti u detalje mnogih empirijskih primjera. No, nešto ću se detaljnije fokusirati na jedan slučaj naprosto zbog njegove povijesne privilegiranosti. Naime, riječ je o prvome ratu o kojem posjedujemo detaljan i relativno pouzdan historiografski opis: tako-zvani „Peloponeski rat“ između Atene, sa saveznicima, i Sparte sa saveznicima, kako ga je historiografski prezentirao starogrčki povjesničar Tukidid.¹²

Rat između Sparte i Atene izbija primarno zbog kršenja jednoga obećanja, onoga sadržanoga u tekstu Tridesetogodišnjeg mirovnog sporazuma koji je trebao odrediti ponašanje strana, i to posebice zbog kršenja njegove dvije provizije. Sam tekst tog sporazuma danas ne posjedujemo, ali iz Tukididove prezentacije možemo razumjeti da je dokument sadržavao nekoliko ključnih odredbi. Još važnije, trebamo razumjeti da je tekst bio i religijski sankcioniran u smislu da su ga strane promatrane kao nešto što je legitimirano zakletvom pred Bogom i nekim svečanim ritualom koji je, za same strane, značio komunikaciju sa transcendentnom sferom kroz koju se dokazivala ljudskost samih strana, njihova privrženost svetoj riječi kao posebnoj garanciji i dokazu ljudskosti. Među provizijama bila je istaknuta ona po kojoj su se strane obvezale na to da, ako neka država pristupi jednome savezu, onda ona ne može preskakati u drugi savez; druga istaknuta provizija glasila je da neutralne strane, ili države, mogu nakon prihvaćanja sporazuma pristupiti jednome od dva saveza; i treća važna provizija glasila je da se strane obvezuju na rješavanje budućih razmirica postupkom arbitraže. Put ka ratu bio je otvoren onda kada je Sparta doživjela Atenu kao stranu koja krši drugu proviziju, na što je sama Sparta odgovorila kršenjem treće provizije. No, možda još važnije, pred izbijanje tog rata

blema, biva unaprijed obezvrijeđen, ne predstavlja poseban problem za teoriju dediskurzacije, o čemu vidi u Pehar (2013, 13-14).

¹² U nastavku se oslanjam na Thucydides (1952, knjiga I); kvalitetan prikaz Peloponeskog rata sadržan je i u Kagan (1995).

prvi se put pojavio i problem interpretacije jednog sporazuma: ono što jednoj strani može izgledati kao izravno kršenje nekog sporazuma druga strana može pojmiti kao naprosto kreativnu interpretaciju tog sporazuma. Što se zapravo dogodilo?

U jednome trenutku izbio je sukob između Korinta, saveznika Sparte, i Korkire, neutralne države. Korkira je posjedovala izuzetno jaku pomorsku snagu, brodovlje, pa je stoga bila zanimljiva Ateni. U jeku tog sukoba Korkira je od Atene zatražila da, sukladno drugoj gore navedenoj odredbi, pristupi atenskome savezu. Obje države, Korkira i Korint, prezentirale su svoje savjete Atenjanima koji su, prema doslovnoj interpretaciji odredbe sporazuma, imali pravo prihvatiti Korkiru u savez. No, jesu li na to imali pravo prema teleološkoj interpretaciji sporazuma: naime, kada savezništvo širite na neku državu koja se nalazi u sukobu sa nekom državom koja je već članica drugoga saveza, ne stupate li i vi samim tim u sukob sa drugim savezom? Na ovo se pitanje nije mogao dati izravan i jasan odgovor. No, Korint je smatrao da je odgovor bio potvrđan. Počelo je zasjedanje atenske skupštine koje je isprva rezultiralo pat-pozicijom: ni sami Atenjani nisu znali što učiniti i mogu li, prema odredbama sporazuma, primiti Korkiru u savez. Onda je sljedeći dan zasjedanje nastavljeno pa je, očito tijesnom većinom, donesena odluka da se sa Korkirom uđe u savez, ali ne u tip saveza za agresivne, napadačke svrhe, nego isključivo u svrhe obrane: *epimachia*, a na *symmachia*, kako je u originalu naglasio Tukidid.

Korint, nakon ovoga, počinje sa lobiranjem protiv Atene u Sparti: glavna točka rasprave jest u pitanju jeli, ili nije, Atena ugovorom sa Korkirom prekršila postojeći Tridesetogodišnji sporazum. Čudnom koincidencijom, na zasjedanju u Sparti nalazimo i neformalne predstavnike Atene, neke poslovne ljude koji Spartancima kažu da su, u slučaju razlika u stavovima, a prema važećoj odredbi Tridesetogodišnjeg mirovnog sporazuma, dužni zajedno s Atenjanima dati predmet na arbitražu. I u samoj Sparti ne dolazi lako do odluke. Kralj Arhidam kaže da nije pravedno onoga koji se ponudio za sudsko rješavanje spora, to jest arbitražom, odmah tretirati kao ratnog neprijatelja. No, u Sparti prevladava ratoborna

stranka efora Stenelaide i oni zaključuju, na radost Korinćana, da je Atena prekršila sporazum i time zaslužila da bude tretirana kao ratni neprijatelj. Atenska ponuda, da se problem riješi arbitražnom presudom suda, biva odbijena. Kasnije, pred samo izbijanje rata, Periklo će to odbijanje ponude tretirati kao kršenje dijela ugovora, što jest očividno bio slučaj, i kao dokaz spartanske ratobornosti. Ujedno, Periklo kaže da to dokazuje da su Spartanci skloni rješavati probleme i sukobe ratom, a ne riječima odnosno pregovaranjem: tu vidimo metalingvalnu perspektivu, i vidimo karakteriziranje jedne strane kao prirodno nesklone mediju diskursa, upravo onako kako teorija dediskurzacije to i predviđa. A pak sa spartanske strane, znakovito je to da oni rat poimaju kao obranu svetog teksta jednog ugovora, samim tim obranu i časti i statusa ljudskoga bića pred Bogom: oni u stvari smatraju da Atenu mogu prisilno vratiti u sferu neposrednog važenja jednog diskursa, oružjem ju nagnati da se drži jednog svetog obećanja, da ne vrluda u odnosu na to obećanje.

Najvažnije, teorija nam dediskurzacije kaže da se ovaj rat mogao izbjeći; a mogao se izbjeći tako što su strane mogle nastojati poštovati vrijednosti moralno-diskurzivne matrice diskursa, koje su pak u realnosti bile prekršene. U čemu je glavni problem s atenskim stavom? Naime, jasno je da je on bio, u jednome trenutku, posve blizak i spartanskom i korintskome stavu. Glavni problem pak s Atenjanima bio je u tome da oni zapravo nisu ništa učinili kako bi svoju interpretaciju, prije njenog oficijelnog usvajanja, učinili zajedničkim dobrom i Atene i Sparte. Oni nisu, zajedno sa Spartancima, prodiskutirali razloge koji su 'ugovor o epimachia-i' sa Korkirom mogli pretvoriti u pravilo budućeg ponašanja za sve involvirane strane. Očividno se radilo o problemu koji je morao utjecati na odnose između dva ključna saveza, ali Atenjani su se ponašali kao da je riječ isključivo o njihovom problemu u odnosu sa Korkirom. Dakle, riječ je o moralno-diskurzivnoj bezobzirnosti, tretiranju jednog zajedničkog jezika (Ugovora o Tridesetogodišnjem miru) kao privatnog jezika Atene kojemu Atena ima pravo samostalno dati privatnu interpretaciju u skladu sa svojim privatnim interesima. S druge

strane, to je dodatno otežalo Spartancima usvajanje one ponude koju je dala Atena: zašto vjerovati da će Atenjani poštovati odluku arbitražnoga suda kada su već, bez konsultacija, prejudicirali karakter one odluke koja njima odgovara?

U terminima teorije dediskurzacije, Atenjani na spartanski prigovor ne reaguju zauzimanjem ispravne metalingvalne perspektive: oni odlučuju ne fokusirati se na svoj diskurzivni stav i propitati ga u svijetlu zajednički prihvaćenih ili zajednički prihvatljivih razloga. Oni naprosto lopticu prebacuju natrag u spartanski dio polja, reagirajući na optužbu kao da u njihovom diskurzivnom stavu ne postoji ništa sporno. Iako je, dakle, metalingvalna perspektiva specifične naravi potrebna u ovome kontekstu, Atenjani ju ne zauzimaju, što Spartanci onda interpretiraju s pravom kao zauzimanje pogrešne i neplodotvorne metalingvalne perspektive, one koja zapravo ne može popraviti atenski diskurs i učiniti ga zajedničkom, i za Spartance prihvatljivom svojinom.

Dakle, sveukupno, u realnosti vidimo jednu sekvencu diskurzivnih radnji koje strane motiviraju na napuštanje medija diskursa: sporna interpretacija donesena unilateralno, bez zajedničkog pretresanja razloga u metalingvalnoj perspektivi; optužba za kršenje odredbe sporazuma; potom reakcija na tu optužbu ponudom koja, u svijetlu već usvojene interpretacije, izgleda hinjenom; potom ako ne tijesna, a onda ne-konsenzualna odluka da se odbije ta ponuda, odluka koja indicira nesposobnost da se o problemu uopće raspravlja, dakle ponovno manjak metalingvalne perspektive no ovoga puta sa spartanske strane; pa potom nova optužba za kršenje druge odredbe sporazuma koja sada dolazi od druge, atenske strane koja ne priznaje svoj dio odgovornosti za odbijanje vlastite ponude. U stvari vidimo kako su obje strane iz svog odnosa naprosto isjekle bitne sekvence diskursa, uglavnom metalingvalne naravi, koji je trebao popuniti rupe nastale u međusobnom odnosu strana: na početku je bila potrebna zajednička diskusija sa zajedničkim pretresanjem razloga, i sa pronalaženjem razloga važećih za sve; očito je bila potrebna i jasnija usmjerenost na činjenicu da nijedna od dvije ključne strane ne

donosi svoje prosudbe racionalnom diskusijom nego tijesnim većinama, i naravno bila je potrebna diskursom dokazana svijest da se misli na lidera 'suprotne' koalicije, kao i da se prihvaća činjenica svoje možebitne pogrešivosti: primjerice, Atena, kada iznosi prijedlog aktiviranja odredbe o arbitraži, ničim ne pokazuje da je, barem u glavi mnogih Atenjana, svjesna da je njena odluka o obrambenom savezništvu sa Korkirom možda bila pogrešna ili barem sporna. Sveukupno, disonantni glasovi unutar oba tabora potisnuti su, i njihov diskurs ostaje neiskorišten, a ustvari je dijalog između atenskih protivnika odluke o savezništvu sa Korkirom i spartanskih zastupnika kralja Arhidama, kao onih koji su bili svjesni potrebe za racionalnom i zajedničkom argumentacijom, uključujući naravno i sve ostale, predstavljao jedini način da se odnosi zadrže u mediju diskursa; u realnosti su u oba tabora prevladali prekršitelji obećanja, koji su uz to vjerovali da se nekoga može ratom prisiliti na poštivanje obećanja, i koji su dakle uspjeli dediskurzirati drugu stranu i time izazvati rat.

Zanimljivo je da, kada Tukidid izlaže svoju teorijsku, i slavnu, analizu uzroka Peloponeskog rata, on faktor dediskurzacije potiskuje i proglašava ga nevažnim. Prisjetimo se: Tukidid izlaže tri tipa uzroka rata: jedan je 'strah' (*deos*), drugi je 'korist' (*ophelia*), treći je čast/dostojanstvo (*time*).¹³ Glede Peloponeskog rata, on kaže da ga je kod Spartanaca izazvala ne argumentacija njihovih saveznika o pitanju 'kršenja Tridesetogodišnjeg mirovnog sporazuma,' nego strah od narastajuće atenske moći. Drugim riječima, Tukidid je smatrao da je cijeli dio njegova narativa, koji se tiče rasprave o dotičnome mirovnome sporazumu, zapravo suvišan i irelevantan. Riječ je o jednoj vrsti izlike za rat, pukog povoda, retoričke manipulacije. Izgleda kao da se Sparta već prije sukoba između Korinta i Korkire odlučila za rat, pa sada naprosto eksploatira tu činjenicu sukoba kako bi mogla Atenu optužiti za nešto i otpočeti rat koji je, u spartanskim glavama, već započet. No, kako onda objasniti ponašanje kralja Arhidama, ili ponašanje atenskih protivnika sporazuma sa Korkirom? I drugo, i važnije, zašto Tukidid sebi ne postavlja dva temeljna pitanja: kada ljudi

¹³ Thucydides (1952, I 88); vidi i Kagan (1995, 7-10).

osjete potrebu za zadovoljenjem tri spomenuta imperativa (strah, korist, čast/dostojanstvo), zašto oni ponekad preferiraju uporabu oružane sile, u odnosu na pregovaranje, odnosno uporabu diskursa, u procesu zadovoljavanja tih imperativa? Drugo, zar odnos sa 'prekršiteljem obećanja' nije odnos trajnog ratnog stanja, odnos s nekim za koga nijedan mirovni sporazum, ili dogovoreni oblik suradnje, zajedničkog promicanja zajedničkih interesa, nije moguć? U tome smislu, zar ne bismo trebali reći da je rat, kao primjena sredstava oružane i smrtonosne sile, zapravo jedino očekivan u odnosu na nekoga tko ne može imati obzira prema zajedničkim obećanjima, pa je stoga rat neodvojivo povezan sa pojmom '(nepopravljivog i bezobzirnog) kršenja obećanja,' dakle i sa pojmom diskursa i diskurzivnog stava?

Kako Tukidid sebi ne postavlja ta pitanja, on se od teorije dediskurzacije u startu odvaja. No, njegov povijesni narativ, odvojen od njegovog teorijskog vokabulara, naprosto nas sili da si postavimo ta pitanja. Uzmemo li njegov narativ doslovno, kako ga same strane prakticiraju u realnome političkom prostoru i vremenu, mi moramo uzeti ozbiljno pitanje kršenja obećanja. Moramo se, primjerice, upitati jeli, i u kome smislu, spartanska optužba protiv Atene, zbog kršenja jednog mirovnog sporazuma, opravdana. Ukoliko jeste, pitanje 'straha,' kako to Tukidid vidi, odmah se pretvara u pitanje diskurzivnih vrijednosti, a dijelom i u pitanje časti i dostojanstva. S druge strane, ukoliko spartanska optužba nije opravdana, pitanje se 'straha' pretvara u pitanje verbalne i diskurzivne pogreške i zablude, odnosno, pogrešne političko-diskurzivne predodžbe o nekim političkim i diskurzivnim odnosima; dakle, opet u središte dolazi pojam diskursa i moralno-diskurzivnoga stava. Naravno, ukoliko za sebe tvrdimo da jesmo ozbiljni i odgovorni čitatelji Tukididova „Peloponeskog rata,“ mi ćemo si takva pitanja neminovno postaviti, što će nas onda uskoro morati dovesti do razmatranja tipičnih za teoriju dediskurzacije. Stoga možemo zaključiti da je, usprkos prvotno posve suprotnome dojmu, razdaljina između prve ozbiljne, klasično-grčke knjige o uzrocima rata, s jedne, i teorije dediskurzacije, s druge strane, zapravo vrlo mala.

Pitanje moralne ocjene u teoriji dediskurzacije i tradicijama teorije pravednog rata

Očevidno je da teorija dediskurzacije utjelovljuje moralni diskurs o uzrocima rata. Riječ je o teoriji koja pripada tako-zvanoj etici diskursa primijenjenoj na jedan specifičan oblik komunikacije u specifičnome kontekstu. Očevidno je također da teorija dediskurzacije uključuje moralnu ocjenu aktera međunarodne politike kao komunikatora koji svojom komunikacijom, odnosno moralno-diskurzivnim stavom prema moralno-diskurzivnoj matrici diskursa, koji se pokazuje tijekom duljeg vremena, doprinose, ili ne, izbijanju oružanoga sukoba. Ti akteri izbijanju sukoba doprinose prije svega tako što kod druge strane generiraju šutnju kao logičan ishod zaključka da određeni akter ne može zajedno s tom stranom generirati kolektivno tijelo uporabom diskursa. Očevidno je također da ovo implicira jasnu atribuciju moralno-diskurzivne, samim tim i političke, odgovornosti.

No, najvažnije je to da teorija dediskurzacije glavni problem u vezi s oružanim sukobom smješta zapravo, u temporalnome smislu, mnogo prije samog izbijanja oružanoga sukoba. Ključni problem nije u povlačenju okidača, nego u šutnji koja to povlačenje čini vrlo vjerojatnim. U tome se teorija dediskurzacije grubo slaže sa i Hobbesovom i Clausewitzevom teorijom rata kao nastavka političke komunikacije drugim sredstvima; u obje teorije uzroci se rata nalaze u stanju koje prethodi izbijanju eksplicitnog oružanog sukoba.¹⁴ No, teorija dediskurzacije također objašnjava zašto izbijanje rata predstavlja užasan i sramotan pad ljudske naravi, zašto je riječ o regresiji u stanje barbarstva, to jest, o odnosu koji se između ljudi, shvaćenih kao bića obdarena razumnom uporabom diskursa, ne bi smio događati. Riječ je o prije svega moralno spornome tipu odnosa, ali ta moralna problematičnost i sama je ljudski proizvedena problematičnim odnosom prema moralnim elementima uporabe diskursa, odnosno moralnom manjkavošću nekih pojedinaca kao korisnika jezika.

¹⁴ Za Hobbesa, vidi Hobbes (1994, 76); za Clausewitz, vidi Clausewitz (1997, 357-358).

Primijetimo također, što je možda najvažnije, da nam teorija dediskurzacije onemogućuje govoriti o pravednome ratu. Naime, u svijetlu te teorije, rat je naprosto pogrešan način reagiranja na neke zajedničke probleme; rat je pokušaj dokazivanja superiornosti razloga u krivome mediju, kroz egzistencijalnu borbu na život i smrt, dakle kroz uništavanje one strane koja nudi ili zastupa razloge neusklađive sa našima. Gledamo li na oružani sukob u stadiju šutnje, dakle prekida komunikacije koji predstavlja sam po sebi dostatnu količinu zla i nepravедnosti, rat može ili braniti ili napadati zastupnika nekih razloga, ali moguće je i da taj zastupnik zastupa i objektivno pogrešne i objektivno ispravne razloge. Ništa u ishodu rata, ukoliko pretegne na jednu ili drugu stranu, ne jamči da će prevladati objektivno ispravni razlozi na ispravan način jer ništa u ratu ne dokazuje objektivnu ispravnost razloga na ispravan način. Za nekoga tko je žrtva dediskurzacije, prava se uloga rata može sastojati samo u sljedećem: da se odnosi održe u stanju neposredno prije izbijanja rata, odnosno da se zadrži pat-pozicija, te da se komunikacija čim prije obnovi, odnosno, da se izađe iz stanja šutnje koje je ključni indikator da se u stanje rata već ušlo. Prema tome, iz perspektive upotrebe diskursa koja poštuje moralnu matricu diskursa, pravedan je rat nemoguć jer rat po sebi ne može proizvesti pravedan rezultat, osim ako formalno i puko verbalno ne definiramo predratnu pat-poziciju kao stanje pravednosti, iako ona to objektivno promatrano nije. Riječ je o stanju u kojem se već dogodila zlouporaba moralnih vrijednosti diskursa, odnosno stanju kojem prethodi moralno-diskurzivno problematično i destruktivno ponašanje barem jedne od strana u sukobu.

Primijetimo još jednu bitnu stvar: ona strana koja je dediskurzirana zapravo može prva povući okidač; dakle, strana koja nije glavni krivac za prekid komunikacije do kojega je došlo može, zbog mnogo uzroka, biti prva koja će, metaforički rečeno, poslati granatu na svojega neprijatelja. U tome smislu, mjereno isključivo ponašanjem u tom trenutku, ta bi strana bila nepravedna, a suprotna bi strana, pošto se fizički brani od 'agresije', bila pravedna. Naravno da to nije slučaj. Niti prva strana ne postaje

nepravedna zbog toga što prva povlači okidač, niti druga strana ne postaje pravedna zbog toga što kao druga povlači okidač. U toj slici, koju nam sugerira teorija dediskurzacije, nema mjesta za pojam izravnog agresora u smislu strane koja prva odlučuje upotrijebiti oružanu silu. No, postoji mjesto za pojam nepravedne strane kao one koja je glavni krivac za prekid komunikacije.¹⁵ Možemo tu stranu označiti kao agresora, međutim, bolje je da to ne činimo jer moralna matrica diskursa ne biva prekršena izravnom, vidljivom agresijom na neku drugu stranu, nego nešto suptilnijim mehanizmima. Također, jasno je da, zapravo, niti jedna strana ne mora biti izravno isključivo odgovorna za izbijanje rata; strane, prema teoriji dediskurzacije, otpočinju rat onda kada se između njih dogodi šutnja o kojoj govori teorija dediskurzacije, i u stanju takve šutnje rat može izbiti, i često izbija, naprosto zbog trenutno super-pesimističnog čitanja konkretnih intencija druge strane, čitanja koje je u stanju šutnje zapravo visoko predvidljivo i očekivano. To pak super-pesimistično čitanje konkretnih intencija, ili signala, druge strane logična je i predvidljiva posljedica de-humanizacije uzrokovane dediskurzacijom.

Prethodni nas paragrafi izravno vode razmatranju jedne druge vrste moralnog diskursa o počecima, ili uzrocima, rata. Riječ je o tradiciji tako-zvane 'teorije pravednog rata.'¹⁶ Ta je tradicija relativno duga u povijesnome smislu, ali vidjet ćemo da je bolje govoriti o 'tradicijama' jer se zastupnici ove teorije međusobno bitno razlikuju u pristupu nekim važnim pitanjima. Za početak, važno je naglasiti da rudimentarni oblik teorije nalazimo već kod Augustina i Tome Akvinskog. Teorija se sastoji u prijedlogu odgovora na jednostavno pitanje: kada netko donosi odluku za rat, koje moralne kriterije odluka treba zadovoljiti da bi se rat mogao nazvati pravednim? Drugim riječima, teorija je zapravo

¹⁵ U Pehar (2011, posebno str. 83-91) branim tezu da je rat u BiH, i posebice ponašanje Alije Izetbegovića, relevantan i plastičan primjer za ovakvu konstelaciju; političke manipulacije i namjerno kriva tumačenja uloge Alije Izetbegovića, posebno u zvaničnom američkom vanjsko-političkom diskursu, vrlo su česti: za manipulaciju od strane Richarda Holbrookea, vidi Pehar (2016).

¹⁶ Za sažete prikaze te tradicije, vidi Fisher (2011, 64-84), Orend (2008) i Reichberg (2008).

formulirana za one kod kojih već postoji sklonost uporabi oružane sile, ali kojima također trebaju neka ograničenja kako bi se njihova uporaba oružane sile mogla označiti kao moralna i legitimna. U tome smislu, zastupnici ove teorije već su odavno formulirali neke kriterije koji se mogu podijeliti na *ius ad bellum*, *ius in bello*, i *ius post bellum*. No, najveću težinu teorije svakako nosi *ius ad bellum*, tako-zvano ‘pravo neposredno prije rata’, koje definira kriterije koji moraju biti zadovoljeni kako bi ispravna odluka za rat bila donesena prije početka rata.

Akvinski je naveo prva tri kriterija: *auctoritas* (ispravni autoritet), *causa iusta* (pravedan cilj) i *intentio recta* (ispravna namjera). Teoretičari pravednog rata tim kriterijima dodaju i tri sljedeća: zahtjev da mjerilo vjerojatnosti uspjeha bude uzeto u obzir, zahtjev da se poštuje kriterij proporcionalnosti u smislu da količina dobra polučenog ratom bude veća od količine nanesene štete ili patnje; i na koncu, kriterij ‘ultima ratio’,¹⁷ odnosno kriterij da rat nastupi tek nakon što su isprobane alternativne metode dolaženja do cilja za kojeg smatramo da je pravedan, i da ćemo ga možda morati postići i ratom. No, teoretičari teorije pravednog rata te kriterije vide u bitno različiteme svijetlu. Zato je i bolje govoriti o tradicijama teorije pravednog rata, a ne o jednoj tradiciji ili jednoj koherentnoj teorijskoj doktrini. Koherentna, ujedinjena paradigmatska teorija pravednog rata ne postoji. To se najbolje može pokazati preko kriterija ‘ultima ratio.’ Naime, jeli riječ o zahtjevu da se odluka za rat donese nakon što su stvarno isprobani svi alternativni načini dolaženja do poželjnog i pravednog cilja, ili je riječ o zahtjevu da se odluka za rat donese samo uzimajući u obzir alternativne načine, i uspoređujući te načine sa dolaženjem do cilja upotrebom oružanih sredstava? Drugim riječima, sadrži li ‘ultima ratio’ kriterij implicitnu normativnu preferenciju mirnog, dogovorenog rješenja sukoba u odnosu na ratni sukob? Drugo, što točno trebamo razumijevati pod pojmom ‘alternativni mirni načini dolaženja do poželjnoga i pravednoga cilja?’ Uključuje li taj pojam samo pregovore, dakle upotrebu

¹⁷ ‘Ultima ratio’ na latinskome znači ‘posljednji razlog.’ Uobičajeni, no neprecizni, prijevod tog termina na engleski glasi ‘last resort.’

diskursa, ili i neke oblike pritiska na drugu stranu, primjerice ekonomske sankcije? Razni teoretičari pravednog rata radikalno se razlikuju u odgovoru na ovo pitanje. Primjerice, O'Brien je sklon 'ultima ratio' kriterij pojmiti pod vrlo širokom i normativnom interpretacijom; za njega taj kriterij djeluje kao kriterij koji treba povećati vjerojatnost mirnog i dogovorenog rješenja sukoba, i dakle omogućiti izbjegavanje rata.¹⁸ No, Johnson zauzima drugačiji stav: on smatra da ništa u tom kriteriju ne sadrži, ili implicira, preferenciju mirnoga rješenja sukoba u odnosu na ratni tip rješenja: ishodi su određeni čisto utilitarnim kalkulansom – ukoliko su pregovori skupi i neizvjesni, uvijek je bolje i pametnije izabrati put oružanog pritiska.¹⁹

Ponekad se i pojedinim autorima unutar ove tradicije dogodi da zastupaju protuslovne interpretacije 'ultima ratio' kriterija. Primjerice, Walzer je, pred Kuvajtski rat (ili 'Zaljevski rat,') odbacio kriterij zbog toga što navodno implicira neki metafizički pojam 'posljednjosti'.²⁰ No, u vrijeme Iračkog rata, iz 2003e, tražio je primjenu tog kriterija, naglašavajući da kriterij služi kao opomena protiv strahota rata, protiv nepredvidive naravi rata, pa da stoga implicira da treba isprobati sve alternativne načine dolaženja do rješenja prije nego se odluči za uporabu oružane sile.²¹ No, na tu je implikaciju on u vrijeme Kuvajtskog rata naprosto zaboravio. To je još jedan dokaz da teoretičari pravednog rata zapravo pod teorijom misle bitno različite stvari, te da su sami kriteriji podložni spornim i često protuslovnim interpretacijama. Naravno, ti su kriteriji podložni i političkoj zlouporabi i manipulaciji. U vrijeme pred akciju NATO snaga 'Allied Force' 1999e Tony Blair je primijenio kriterije teorije pravednoga rata, tvrdeći da su SAD i saveznici prije uporabe oružane sile učinili sve kako bi sukob između Srba i Kosovara razriješili mirnim putem, prije svega pregovorima u Rambouilletu i Parizu.²² No, tko nešto zna o tome procesu, znat će također da su pregovori predstavljali čistu farsu,

¹⁸ O'Brien (2009, 431)

¹⁹ Johnson (2006, 184)

²⁰ Walzer (2004, 88)

²¹ Walzer (2004, 155)

²² Vidi Ignatieff (2000, 72-3)

da su Amerikanci zapravo pregovarali kako bi Srbe motivirali na neusvajanje sporazuma, a ne na prihvatanje, te kako bi time dobili izgovor za početak NATO akcije. To se na koncu i dogodilo. No, najvažnije u ovome kontekstu, ovaj primjer pokazuje da tvrdnja, da se prije rata probalo pregovorima doći do rješenja, može biti i polu-lažna, i hinjena, i može se ticati samo formalno-protokolarnih aspekata. Posve je moguće da ja, prije izbijanja rata, pregovaram, ali da pregovaram na način da do sporazuma uopće ne može doći. Nakon predvidljive propasti pregovora, ja se odlučujem za ratnu opciju. Najznačajnija posljedica ovog primjera glasi: 'ultima ratio' kriterij može biti puko formalno zadovoljen, a da zapravo nije zadovoljen u realnosti. Ono što realno zadovoljenje tog kriterija može razlikovati od puko formalnog jest narav diskurzivnog stava samih pregovarača: oni moraju rabiti diskurs na način koji ne vodi ukidanju samoga diskursa kao ključnog medija odnosa između nekih strana, diplomatskih aktera, predstavnika, i slično.

No, time smo došli do teorije dediskurzacije. A iz kuta teorije dediskurzacije ne može postojati logičan ili racionalan prijelaz iz stanja ne-autodestruktivne, ili konstruktivne, uporabe diskursa u stanje primjene oružane sile; i iz kuta iste teorije, prijelaz iz stanja dediskurziranosti u stanje primjene oružane sile ničim ne može popraviti ili potvrditi moralnost ili legitimnost zahtjeva u ime kojih će se voditi rat. To znači da, prema teoriji dediskurzacije, 'ultima ratio' kriterij naprosto se ne može koristiti na onaj način na koji ga želi koristiti većina teoretičara pravednoga rata. Nikada, ali nikada, ne možete doći do točke u kojoj ćete moći racionalno reći: isprobao sam sve mirne, diplomatske opcije, ali ne ide – sada mi, zbog prethodnoga, jedino preostaje da pokušam silom doći do svojega cilja. Dakle, dotični kriterij zapravo ne može biti zadovoljen. Ova teza je dokazana čak i u formalnom smislu od strane James Fearona.²³ Iz ugla teorije dediskurzacije, to je posve očekivana posljedica. Naime, ta teorija tvrdi da, da

²³ Vidi Fearon (1995, 386-388) koji dokazuje da minimalno racionalni djelatnici moraju uvijek preferirati veliki broj dogovornih opcija u odnosu na opciju rata; on također dokazuje da su uvjeti, pod kojima njegov dokaz važi, vrlo realistični (ibid., 388-389).

biste došli do zaključka da u Vašem odnosu sa Vašim pregovaračkim partnerom za diskurs više nema mjesta, Vi morate biti dediskurzirani; to pak znači da je netko morao već prekršiti moralno-diskurzivnu matricu diskursa; to pak nadalje znači da je jedna legitimna struktura već prekršena, tijekom pregovora, prije izbijanja oružanoga sukoba (što nam onemogućuje tvrditi da su 'sve mirne diplomatske opcije stvarno isprobane'); sam pak oružani sukob tu nelegitimnost ne može ispraviti jer je riječ o diskurzivnoj vrsti nelegitimnosti, koja se može ispraviti jedino diskurzivnim sredstvima. Sveukupno to znači da 'ultima ratio' kriterij ne može biti zadovoljen, da dakle ne može poslužiti kao osnova moralne ocjene u prilog neke odluke za rat, i da, onda kada neki teoretičar pravednoga rata tvrdi suprotno, on zapravo, bilo namjerno bilo nenamjerno, diskurzivno proizvodi 'stanje rata' i sam dediskurzira sve one kojima se obraća.

Etika istraživanja

Teorija dediskurzacije operira u okvirima etike diskursa. Etika je diskursa pak uvijek zajednička i istraživačima i predmetu istraživanja i publici istraživanja. Sve tri skupine međusobno su vezane jezikom, a svi jezici svijeta raspolažu vokabularom, pozicijama i praksama za kvalificiranje moralno-diskurzivnih aspekata upotrebe jezika: riječima 'istina', 'obećanje', 'neistina', 'spojivo', 'ispravno', 'precizno', 'promašeno', 'poduprto razlogom', i sl., praksama kao što su korigiranje onih koji tek usvajaju jezik, postavljanje pitanja kako bi se provjerila sposobnost razumijevanja pojmovnih implikacija i pojmovnih odnosa općenito, ispravno reagiranje na činjenicu moralnog neslaganja, ili oponašanje onih koji daju obećanja, i slično, te frazama i operatorima koji indiciraju da je govornik prešao na metalingvalnu razinu: znakovima navoda, riječima 'riječ', 'rečenica', 'značenje', i slično. Nesumnjivo je da to etiku istraživanja unutar teorije dediskurzacije čini potencijalno univerzalnom, što znači i načelno otvorenom za doprinos svih zrelih govornika.

No, teorija dediskurzacije također ima posla sa situiranim

diskursom. Riječ je o diskursu kako se prakticira u specifičnome kontekstu, od strane nekih govornika suočenih sa specifičnim problemima, koji indiciraju specifične povijesne trajektorije, govornika koji nastoje dati odgovor na specifične moralne dileme unutar nekog realnog povijesnog konteksta. To međutim istraživača u ovoj oblasti ne bi trebalo posebno zabrinjavati jer to naprosto znači da teorija dediskurzacije treba sadržavati i iscrpnu i empirijski provjerenu historiografsku analizu, koja probleme nastoji prezentirati iz perspektive koja je i realna i načelno zajednički pristupačna i istraživaču i predmetima njegova istraživanja i istraživačevoj publici. Nikakva posebna i načelna distanciranost, bilo kognitivna bilo moralna bilo historiografska, ne slijedi iz činjenice da teorija dediskurzacije ima posla sa situiranim, u konkretnom povijesnom kontekstu prakticiranim diskursom.

Zapravo jedna od etičkih posljedica teorije dediskurzacije sastoji se u tome da ona može gledati i unatrag i unaprijed; može poslužiti kao učenje lekcija iz povijesti, ali i kao izvor signala upozorenja usmjerenih ka budućnosti. Možemo, kroz vokabular i eksplanatorne mehanizme teorije, objasniti u kojem se smislu u sadašnjem vremenu događa nastavak nekog prethodnog rata, dakle, u kojem smislu neki rat, koji je formalno okončan mirovnim sporazumom, ustvari nije okončan nego je nastavljen u obliku sukoba interpretacija, ili nametanjem arbitrarnih interpretacija, ili arbitrarnih promjena stava koje indiciraju neiskrenost i prijetvornost.²⁴ Možemo, sa značajnom sigurnošću, objasniti u kojem smislu neki sadašnji akteri međunarodne politike diskurzivno proizvode stanje rata tako što dediskurziraju neke druge aktere s kojima komuniciraju, ili o kojima proizvode određeni tip diskursa koji vrijeda vrijednosnu moralno-diskurzivnu matricu diskursa. Dakle, teorija dediskurzacije očevidno sadrži i jednu prospektivnu etiku koja, objašnjavajući i kritizirajući diskurzivni smjer u kojem neki akteri idu, može pomoći da se sukobi izbjegniju ili da se barem bude spreman na stanje pojačane turbulencije u međunarodnim odnosima.

Glede etike istraživanja, na koju se teorija dediskurzacije

²⁴ Vidi Pehar (2014)

implicite oslanja, potrebno je još naglasiti dvije važne stvari. Prvo, teorija dediskurzacije operira na načelima metodološkog individualizma. To se, zbog nedovoljnosti povijesnog materijala, kod Tukidida nije moglo dovoljno jasno razabrati. Međutim, jasno je da, kada kritiziramo nečiju uporabu diskursa, onda to moramo činiti obzirom na nekog individualnog korisnika jezika, individualnoga govornika. Ne možemo kritizirati način na koji jedna cijela skupina koristi diskurs osim u smislu prešutnog pristajanja uz diskurzivne tvorbe nekih pojedinaca. Uvijek kada objašnjavamo i razotkrivamo neku laž, moramo nekoga citirati, a onaj koga citiramo jest onaj koji nosi punu odgovornost za dotičnu laž. Uvijek kada objašnjavamo i razotkrivamo neko kršenje obećanja, moramo referirati na riječi, ili radnje, koje je izrekao, ili izveo, konkretni netko, riječi, ili radnje, koje indiciraju da obećanje, od određenog trenutka, prestaje važiti.

Dakle, teorija dediskurzacije, neovisno o dijelu teorije koji govori o jeziku kao generatoru virtualnoga kolektivnog tijela, obvezuje se striktno i na načelni etički individualizam. To pak znači da je atribucija odgovornosti, u okvirima teorije, vrlo jasna i jednoznačna. Ne možemo okriviti nekoga za kršenje moralno-diskurzivne matrice diskursa a da ne kažemo jasno kako je to, i pod kojim okolnostima, učinjeno. Glede kolektivnih aktera, primjerice, nacija, vjerskih skupina, ili etničkih skupina, njima odgovornost možemo eventualno posredno pripisati, kao nekim tijelima koja implicite ili eksplicite podržavaju pojedince, kojima izvorno pripisujemo odgovornost za dediskurzaciju, bilo u smislu izostanka glasnijeg protivljenja bilo u smislu biranja dotičnih pojedinaca kao svojih političkih predstavnika.

Drugo, premda se to možda ne vidi na prvi pogled, teorija je dediskurzacije u etičkome smislu vrlo zainteresirana za egzerciranje moći kao dominacije u preciznome smislu koji je tom pojmu dao Philip Pettit i obnovljena suvremena republikanska politička teorija.²⁵ Riječ je o dominaciji kao 'sposobnosti da se arbitrarno interferira u izbore drugih ljudi,' odnosu koji se najjasnije vidi u odnosu 'gospodar-rob.' Egzerciranje moći kao dominacije može

²⁵ Vidi Pettit (1999) i (2004), te Bobbio i Viroli (2003).

dobiti mnoge oblike, primjerice oblik neselektivne i arbitrarne, dakle neopravdane, primjene zakona, ili oblik nametanja nepravdanih, samih tih neopravdanih, zakona, ili oblik nametanja arbitrarne interpretacije kroz instituciju vrhovnog ili ustavnog suda. Svim tim oblicima zajedničko je to da oni, kako je to Pettit objasnio, predstavljaju utjecaje koji su neprijateljski za diskurs; svi oni svoje žrtve prije svega dediskurziraju, dovode ih u stanje u kojem ne mogu vjerovati da se diskurs sa 'moćnikom' uopće može isplatiti.

Na jednome mjestu, jedan od Euripidovih likova svoje je stanje 'ropstva' objasnio naglasivši da se, u tome stanju, ne može prakticirati *parrhesia*, dakle sloboda iskrenog i potpunog iskazivanja svojih misli, odnosno da se u tome stanju mora tolerirati glupost, ili zabludjelost, moćnika.²⁶ Tu možda najjasnije vidimo da je odnos između gospodara i roba odnos prije svega diskurzivne naravi, da je gospodar onaj koji dediskurzira roba i oduzima mu status ljudskoga bića koje može ravnopravno sudjelovati u otvorenome i slobodnom diskursu. Drugim riječima, kada upražnjavamo teoriju dediskurzacije, mi se implicite obvezujemo na razgolićavanje odnosa dominacije, i vrlo jasno objašnjavamo u kojem se smislu neki pojedinac prema drugome pojedincu postavlja u modusu odnosa 'gospodar-rob.' Objašnjavamo zašto je riječ o, na dulji rok, neodrživome odnosu, odnosu koji ne bi trebao postojati između odraslih ljudskih jedinki, odnosu protiv kojega se ljudi moraju buniti, ponekad čak i u obliku oružane pobune. Rob je, tipično, onaj kojemu su vezana usta, onaj koji je doveden u stanje prisilne šutnje, a objasnili smo točno u kojem se smislu stanje šutnje može, u okvirima teorije dediskurzacije, interpretirati kao stanje dediskurziranosti, stanje nakon kojeg možemo, sa visokom vjerojatnošću, očekivati početak oružanoga sukoba.

Teorija dediskurzacije, dakle, implicira etiku koja ne pristaje na šutnju, stanje koje je omiljeno među diktatorima, tiranima, i autokratama, nego objašnjava kako to stanje biva proizvedeno i

²⁶ Riječ je o Poliniku iz Euripidove drame 'Fenićanke' (vidi Euripides 1913, stihovi 391-5).

na kome leži glavna krivnja za diskurzivnu proizvodnju takvoga stanja. U tome smislu, etika na koju se teorija dediskurzacije obvezuje ujedno je etika liberalizirajućega karaktera, pri čemu je naravno riječ o republikanskoj formi slobode, koja uključuje u velikoj mjeri i prakticiranje građanskih i diskurzivnih vrlina i podrazumijeva ne samo slobodnog, nego i odgovornog, hrabrog, i vrlo obrazovanoga građanina.

Na koncu, postoji još jedan aspekt koji teoriju dediskurzacije zapravo apriori stavlja u neprijateljski položaj prema svim odnosima dominacije kao arbitrarnog egzerciranja moći: teorija dediskurzacije čvrsto vjeruje u etiku diskursa, odnosno u moralno-diskurzivnu matricu na kojoj svaka uporaba diskursa počiva. No, ne postoji neko konkretno utjelovljenje takve matrice; ne postoji neki pojedinac, ili skupina, koji predstavljaju savršeni primjer istinitog, koherentnog, jasnog, i pouzdanog diskursa. Stoga, nitko ne može imati neka apriorna prava u tome pogledu; istinit, jasan i pouzdan diskurs pokazuje se njegovim prakticiranjem, i to ne u smislu neke apriorne garancije, koja uvijek involvira dominaciju, nego prije svega u smislu sposobnosti iskrenog prepoznavanja vlastitih pogreški i samo-korigiranja, i sposobnosti da se bude otvoren za slobodnu razmjenu razloga u situacijama moralno-diskurzivne dileme, razloga o kojima možemo samo zajednički odlučivati na način načelno prihvatljiv za sve. To je ispravan način izbjegavanja dominacije kojoj su, inače, najskloniji upravo oni koji sebe smatraju nepogrešivima i koji u svojim pogreškama vide neku vrstu božanske privilegije kojoj nitko ne smije uputiti prigovor. No, čini se da, do sada, potpuno potiskivanje prigovora, koje bi dovelo do sigurne i trajne šutnje, do sigurnog i trajnog dediskurziranja, nikome nije uspjelo. Ljudski je rod iskusio mnoge ratove, no oni koji su tražili i proizvodili dediskurzaciju osim rata zapravo ništa drugo nisu dobili. Vjerujem da nam je danas, više nego ikada ranije, potrebno da iz toga izvučemo ispravnu pouku.

Bibliografske reference

- Bobbio, Norberto i Maurizio Viroli. 2003. *The Idea of the Republic*. Preveo Allan Cameron. Cambridge: Polity Press
- Clausewitz, Carl Von. 1997. *On War*. Preveo F.N. Maude, Ware: Wordsworth
- Dessalles, Jean-Louis. 2010. "Symposium on J.-L. Dessalles's *Why we Talk* (OUP, 2007): Precis by J.-L. Dessalles, commentaries by E. Machery, F. Cowie, and J. Alexander, Replies by J.-L. Dessalles." *Biology and Philosophy* 25: 851-901
- Euripides. 1913. *Phoenissae*, U: *Euripidis Fabulae*, vol. 3 (in Greek), uredio Gilbert Murray, Oxford: Clarendon Press. Perseus Online Library. Stranica posjećena 21. siječnja 2018: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a1999.01.0117>
- Fearon, James D. 1995. "Rationalist explanations for war." *International Organization* 49: 379-414
- Finkelman, Paul, ur. 1997. *Dred Scott v. Sandford: a Brief History with Documents*. Boston, New York: Bedford/St. Martin's
- Fisher, David. 2011. *Morality and War*. Oxford: Oxford University Press
- Hobbes, Thomas. 1994. *Leviathan*. With selected variants from the Latin edition of 1668, uredio Edwin Curley. Indianapolis, Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc
- Iacoboni, Marco. 2008. *Mirroring People*. New York: Picador
- Ignatieff, Michael. 2000. *Virtual War*. London: Chatto & Windus
- Jakobson, Roman. 1960. "Closing statement: linguistics and poetics." U: *Style in Language*, urednik Thomas Sebeok, 350-377. New York: Wiley
- . 1985. *Contributions to Comparative Mythology* (Selected Writings vol. VII). Berlin, Amsterdam, New York: Mouton
- Johnson, James Turner. 2006. "The just war idea: the state of the question." *Social Philosophy and Policy* 23: 167-195

- Kagan, Donald. 1995. *On the Origins of War and the Preservation of Peace*. New York: Anchor Books
- Medina, José. 2005. *Language*. London, New York: Continuum
- O'Brien, William V. 2009. "The conduct of just and limited war." U: *Contemporary Moral Problems*, uredio James E. White, 419-431. Belmont: Thomson Wadsworth
- Orend, Brian. 2008. "War." *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2008 Edition)*, uredio Edward N. Zalta. Stranica posjećena 29. Srpnja 2015. <http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/war/> (pristup 26. Siječnja 2018.)
- Pehar, Dražen. 2011. *Alija Izetbegović i rat u Bosni i Hercegovini* (dvojezično, hrvatsko-englesko izdanje). Mostar: HKD Napredak (dostupno i na: https://www.academia.edu/853509/Alija_Izetbegovic_and_the_war_in_Bosnia-Herzegovina_2011) (pristup 26. Siječnja 2018)
- . 2013. "War and de-discoursation: a research frame." *Working paper series no.2*, Archbishop Desmond Tutu Centre for War and Peace Studies – Liverpool Hope University, February 2013. Stranica posjećena 12. rujna 2015: <http://tutu.hope.ac.uk/media/liverpoolhope/contentassets/documents/archbishopdesmondtutucentre/media,23768,en.pdf> (pristup 26. Siječnja 2018)
- . 2014. "Teorija dediskurzacije i implementacija Daytonskog mira kao nastavak stanja rata," Institut za društveno-politička istraživanja (IDPI), Mostar. Stranica posjećena 12. rujna 2015: <http://www.idpi.ba/dediskurzacija/> (pristup 26. Siječnja 2018)
- . 2015. "Dediskurzacija: prilog razumijevanju nastavka 'stanja rata' u post-daytonskoj Bosni i Hercegovini." *Politička misao* 52/2: 83-108
- . 2016. "Chamberlain, Izetbegović, and Arab-Israeli post-242 negotiators – dediscoursifier's special figures." *TransConflict* 18 March: <http://www.transconflict.com/2016/03/chamberlain-izetbegovic-and-arab-israeli-post-242-ne->

- [gotiators-dediscoursifiers-special-figures-183/](#) (pristup 26 Siječanj 2018)
- Pettit, Philip. 1999. *Republicanism*. Oxford: Oxford University Press
- . 2004. "Discourse Theory and Republican Freedom." U: *Republicanism: History, Theory and Practice*, uredili Daniel Weinstock and Christian Nadeau, 62-82. London, Portland, Or: Frank Cass Publishers
- Reichberg, Gregory M. 2008. "Jus ad bellum." U: *War*, uredio Larry May, 11-29. Cambridge: Cambridge University Press
- Thucydides. 1952. *The History of the Peloponnesian War*. Preveo Richard Crawley. Chicago, London, Toronto: Encyclopedia Britannica, Inc.
- Tomasello, Michael. 2008. *Origins of Human Communication*. Cambridge Mass., London: The MIT Press
- Walzer, Michael. 2004. *Arguing about War*. New Haven and London: Yale University Press
- Williams, Bernard. 2002. *Truth and Truthfulness*. Princeton and Oxford: Princeton University Press

Dediscoursification: a discourse–ethical critique of discursive production of ‘the state of war’

Dražen Pehar

Abstract: *This paper briefly presents the theory of dediscoursification as a theory of one of the major causes of war. Its key claim reads that discursive attitudes, such as lying, self-contradicting, and promise-breaking, ought to be theorized as causes directly contributing to the emergence of the state of war. The paper also explains the sense in which the theory implies a view of language as a generator of the virtual collective body. Thirdly, the essay draws on the Peloponnesian war as an empirical evidence in support of the dediscoursification theory and explains why the theory cannot be reconciled with the just war tradition of theorizing on war. Lastly, some ethical, epistemological, and political implications are spelled out to clarify as much as possible the theory’s wider commitments.*

Key words: *dediscoursification, discourse ethics, war causes, Peloponnesian war, just war theory, republican political theory*